

А. Л. Штена
аспірантка кафедри світової літератури
Полтавський педагогічний університет імені В. Г. Короленка
м. Полтава, Україна

МІСЦЕ ХУДОЖНІХ ДЕТАЛЕЙ У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ

Анотація. У статті аналізується місце художніх деталей у наративній структурі роману. Встановлено, що час і простір у романі втрачають визначеність і завершеність, їхні форми постають в динаміці, перш за все, завдяки наративних стратегій. Оскар Уайльд закладає в «далечині вільного роману» динамізм і рухливість самого світу. У романі знаходимо поєднання наративних форм, що належать до різних родів літератури. Об'єктивна розповідь про життя персонажів дається в формах епічної розповіді. Авторські ліричні відступи, філософські роздуми, монологи героїв засновані на закономірностях ліричного роду літератури. Разом з тим слід відзначити присутність в романі елементів драматизації. Деякі сцени створені в драматичному ключі. Поєднання різних типів і форм оповіді свідчить про активний пошук письменником реалістичних засобів осягнення світу і людини, про багатогранне розкриття життя, про становлення романних форм в літературі на початку XIX століття. Автор як би раптово починає розповідь, вихоплює «шматок з життя» і так само раптово обриває розповідь, яке в фабульному відношенні залишилося незавершеним. За рахунок різноманітних форм нарації письменник показує дійсність як нерозчленовану «потік», витканий не лише з реальних подій окремих людей, а й з подій, що стосуються всього суспільства, історії, культури. Суттєвим є те, що автор втілює в романі не тільки суб'єктивне ставлення до предмета чи явища, індивідуальну істину, а й особливості суспільної свідомості. Із цим пов'язані численні переходи оповіді від «я» до «ми», до вираження певної загальної точки зору (точок зору), яка не завжди може збігатися з точкою зору самого автора. Таким чином, не тільки просторові, а й темпоральні параметри значно розсовують авторський дискурс в романі «Портрет Доріана Грея», надаючи романного жанру велику широту в порівнянні з модернізмом. Серед читацької публіки в уайльдівському романі виявилися не тільки цінителі літератури, а й найрізноманітніші представники соціуму. Таким чином, через систему риторичних форм, звернених до читачів, Оскар Уайльд вступає в діалог з усім поколінням, з суспільством, з епохою, з божественним життям.

Ключові слова: Оскар Уайльд, модернізм, нарація, жанр, іронія.

Постановка проблеми. Розпочата в кінці XVIII – на початку XIX століття кардинальна перебудова літератури охопила різні рівні літературного процесу, в тому числі жанри і стилі, які поступово позбувалися від нормативності, стали ближче до реального буття людини, переймалися його проблемами, почуттями і переживаннями, як зазначають у роботі «Категорії поетики в зміні літературних епох» С.С. Аверинцева, М.Л. Андрєєва, М.Л. Гаспарова та ін. У цей час притаманну попередній художній свідомості стильову і жанрову аргументацію змінює бачення історичне і індивідуальне. «Центральним «персонажем» літературного процесу стало не твір, підлегле заданому канону, а його творець, центральною категорією поетики – не стиль або ЖАНР, а АВТОР. <...> Традиційна система жанрів була зруйнована, і на перше місце висувається роман, свого роду «антижанр», що скасовує звичні жанрові вимоги. Поняття стилю переосмислюється: воно перестає бути нормативним і робиться індивідуальним, причому індивідуальний стиль як раз і протиставлений нормі. Окремі прийоми і правила поступаються місцем підкресленому прагненню до само- і світопізнання, синтезованого в широкому художньому образі» [4, с. 33].

Романтичне мислення принесло нове ставлення до художнього слова, до самої тканини розповіді. «Відтепер письменник починає оволодівати і користуватися словом як вільним, непов'язаним знаряддям відтворення, аналізу і пізнання дійсності, відданим в його розпорядження. «Літературність» поступається місцем прагненню до правди життя: якщо раніше «готові форми» поділяли письменника і дійсність, і погляд письменника, спрямований на дійсність, завжди зустрічався із закріпленим у традиції словом як посередником, як регулятором всякого сенсу, то тепер письменник, звертаючись до дійсності, застосовує до неї своє слово. У результаті поетичне слово в літературі XIX століття стає індивідуально насиченим, вільним і багатозначним – на противагу риторичному слову, яке у принципі має відповідати деякому сталому змістом» [4, с. 34].

Роман «Портрет Доріана Грея» Оскара Уайльда являє собою унікальне жанрово-стильову єдність, в якій, з одного боку, проявилися традиції модернізму, а з іншого – відбувався активний пошук реалістичних засобів осягнення світу. Це проявилось у виробленні письменником нових наративних стратегій, які вплинули на розвиток жанру роману в подальшому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми відзначили, на початку XIX століття категорія «автор» підкоряла собі інші категорії поетики, в тому числі і наративні форми. Тому в організації наративної структури роману Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея» провідна роль належить автору. Як відомо, авторське начало було домінуючим і у творах модернізму. Максимальне наближення автора до героя, їхній діалог, збіг і розбіжність в окремих рисах, перемикання точок зору від автора до персонажа і навпаки, активна роль автора в русі фабули і сюжету – все це спостерігалося вже в поемах Дж. Байрона, в романтичних романах. Однак Оскар Уайльд значно розширює іпостасі і функції автора у творі, а також сам дискурс авторського слова.

Автор у «Портреті Доріана Грея» виступає в різних наративних позиціях, які іноді зближуються, а іноді розходяться, визначаючи і наративні форми. Автор постає часом як вираз «я» письменника, в його образі виявляються деякі риси самого Оскара Уайльда, факти реальної біографії, проте це, на відміну від модернізму, не є домінуючою і єдиною роллю автора в романі. Крім того, хоча автор і наближений за своїм світосприйняттям до різних персонажів (до Доріана Грея, лорда Генрі, Безіла), однак не тотожний жодному з них.

Автор в уайльдівському романі не є раз і назавжди заданою величиною, він змінює свої ролі в зв'язку з розширенням і освоєнням простору життя. Автор виступає в романі як «очевидець» і «учасник» подій, «обиватель», «друг Доріана», «поет», «філософ», «романтик», «любитель мистецтва», «оповідач», «співрозмовник». Хоча письменник багато в чому спирається на досягнення модернізму, в тому числі на принцип авторської волі, на відміну від романтичних творів, у структуру образу автора Оскар Уайльд заклав не одну, а різні точки зору, тому автор у романі не висловлює істину в останній інстанції, навпаки, в ньому закладено принцип «множинності істини», що, на думку Д.В. Затонського, є одним із найважливіших ознак роману як жанру [3, с. 26].

Розширення змісту категорії «автор» стало одним із відкритих Оскара Уайльда принципів нарації, які змінювалися зі зміною самого образу автора. Динаміка образу автора в романі «Портреті Доріана Грея» проявляється і у просторовому плані (розширення соціальних ролей автора і освоєння їм широкого простору життя), і у плані часовому, оскільки автор Оскар Уайльд змінюється із плином часу, вступає у взаємодію із часом, в діалогічні відносини зі століттям, із минулим і сьогоденням, передбачає майбутнє. На початку роману образ автора акцентується більш глибоким і філософським. Його видає роздум про світ, швидкоплинність життя, сутності мистецтва і буття. Біблійні алюзії та ремінісценції формують філософський дискурс авторського слова в III розділі твору («Сусідкою лорда Генрі за столом була місіс Ванделер, давня приятелька його тітоньки, достеменна свята серед жіноцтва, але вбрана з таким жахливим несмаком, що її зовнішність скидалася на поганеньку оправлений молитовник» [2, с. 37], «І я просто боготворю піаністів – іноді аж двох разом, як каже Гаррі» [2, с. 45]). У IV розділі до певного результату приходять не тільки герої, але і автор, якому відкрилося нове бачення життя і нове призначення поетичного слова. Тому четверта глава побудована на темпоральній опозиції «тоді-тепер» не тільки щодо образів Гаррі і Доріана, а й щодо образу автора («Гарною музикою я захоплююсь, але вона мене лякає – через неї стаєш надто романтичною в ті дні. Сама не знаю, чому це так.» [2, с. 45], «Син, що секретарював при ньому, подав у відставку разом із шефом – вчинок дещо нерозважний, як гадали в той час, – і, успадкувавши по кількох місяцях титул лорда, заходився на повному серйозні опановувати велике аристократичне мистецтво цілковитого неробства» [2, с. 31]).

Художній час роману «Портрет Доріана Грея» набуває надзвичайну широту за рахунок з'єднання в наративних формах плану сьогодення із планом минулого, наприклад: «Коли кеб під'їхав до театру, Голвордові вже здавалося, що за цей день він постарів на багато років» [2, с. 78], і в подальшій строфах: «Юність – це єдине, що варто мати. Коли я побачу, що старію, то заподію собі смерть» [2, с. 78], численних переходах автора від злободенних тем до спогадів (особистих, історичних, соціальних, культурних і т.д.) і навіть до плану передбачення-переосмислення (наприклад, роздуми про долю, про можливий результат: «Байдуже, чим це все скінчиться, байдуже, яка доля судилася йому!» [2, с. 56] та «А лорд Генрі думав про юне племенисте життя свого нового друга, силкуючись розгадати, яка йому судилася доля» [2, с. 58]).

Час і простір у романі втрачають визначеність і завершеність, їхні форми постають у динаміці, перш за все завдяки наративним стратегіям. Оскар Уайльд закладає в «далечині вільного роману» динамізм і рухливість самого світу, перспективу його розвитку, що, на думку М.М. Бахтіна, є однією з характерних ознак роману на відміну від епосу [1, с. 451].

Манера живого вільного оповідання, діалог з героєм і з читачем – ця особливість романтичної «комічної» поеми («Дон Жуан» Дж. Байрона) була використана і Оскаром Уайльдом. Розмовні конструкції, введені в висловлювання від імені автора, створюють ефект невимушеної розмови (наприклад: «А лорд Генрі думав про юне племенисте життя свого нового друга, силкуючись розгадати, яка йому судилася доля»

[2, с. 58], «Дівчина знов засміялася. Радість упійманої пташини бриніла у доччиному голосі. І очі її променились цією радістю – ось вони на мить зімкнулися, немов криючи свою таємницю, а коли розплющились, їх уже застинала мрійна поволока» [2, с. 59] і т.д.). Однак, на відміну від модернізму, ця риса в уайльдівському романі не тільки служить втіленню індивідуальної свідомості та авторської волі, але, перш за все, скорочує дистанцію між текстом і самим життям, вводить у роман широкий пласт справжнього, пласт сучасності. Як зазначав М.М. Бахтін, роман як «єдиний стає жанром» відображає становлення самої дійсності, виражає тенденції «становлення нового часу», оскільки це єдиний жанр, народжений цим світом і в усьому соприродний йому» [1, с. 451].

Незважаючи на те, що автор володіє деякими всевіданням (« – Щасливою! – озвалася вона. – Я щаслива тільки тоді, коли бачу тебе на сцені, Сібіл. Ти не повинна думати ні про що інше, крім театру. Містер Айзек дуже добрий до нас, і ми завинили йому багато грошей.» [2, с. 58]), «слово» автора не тяжіє над читачем, навпаки – автор розраховує на діалог, розуміння, співучасть і роздуми читача.

Психологічна об'ємність і пластичність образів персонажів в «Портрет Доріана Грея» створюється багато в чому завдяки психологізованим формам оповідання (монологи, діалоги, стилізовані конструкції, непряма мова і т.д.). Як відзначав Д. Лукач у роботі «Теорія роману», сутність романного жанру становить історія «проблемного індивіда», тому внутрішньою формою роману є «процес руху проблемного індивіда до самого себе, рух від самозаглиблення до дійсності, з точки зору індивіда, яка не має сенсу» [5, с. 77]. Психологізовані форми оповіді в романі Оскара Уайльда допомагають відтворити історію «проблемного індивіда» на широкому соціальному і культурному тлі, розкрити рефлексії особистості в світі, повному протиріч і де істина прихована від людини.

У романі знаходимо з'єднання наративних форм, що належать до різних родів літератури. Об'єктивний розповідь про життя персонажів дається в формах епічної розповіді. Авторські ліричні відступи, філософські роздуми, монологи героїв засновані на закономірностях ліричного роду літератури. Разом із тим слід відзначити присутність у романі елементів драматизації. Деякі сцени створені в драматичному ключі. Наприклад, діалоги персонажів побудовані за законами драматичного мистецтва. Опис відвідування театру і танцювальної зали, сцена походу в ресторан також свідчить про привнесення елементів драми в роман. Додамо до цього ще й те, що автор нерідко раптово обриває розповідь на найцікавішому місці (як, наприклад, в кінці третього розділу, де Доріан постав перед лордом Генрі), використовує в описах невербальні засоби для поглиблення драматичного ефекту. З'єднання епосу, лірики і драми відкривало нові горизонти для розвитку роману як синтетичного жанру.

Д.В. Затонський у книзі «Мистецтво роману і ХХ століття» писав, що романний синтез не слід розуміти лише в сенсі якогось «синкретизму» жанрів (з'єднання епосу, лірики, драми), це синтез і в сенсі філософсько-структурному, тобто цілісність не тільки формальна, а й сутнісна. «І в цьому роман теж» наслідуює сам світ» [3, с. 21]. М.М. Бахтін визначає стильову багатовимірність як один із конститутивних ознак роману. У роботі «Епос і роман» він пише, що на початку ХІХ століття «європейському людству відкрилося і стало визначальним фактором його життя і мислення різноманіття мов, культур і часів», «на відміну від інших великих жанрів, роман склався і виріс саме в умовах загостреної активізації зовнішнього і внутрішнього багатомовності, це його рідна стихія» [2, с. 456]. Важливою особливістю наративної організації роману «Портрет Доріана Грея» є присутність сміхової форм (гумор, іронія, пародія, сарказм, сатира, гротеск), які максимально наближають час (фабульне і сюжетне), створюють зону безпосереднього контакту художнього образу з реальністю, дають нову точку відліку в літературі – сучасність, знімають дистанцію з минулим і ініціюють його переосмислення, знищують страх перед буттям у божественному середовищі. Як справедливо зазначив М.М. Бахтін, сміх кардинально змінив у романі ставлення до поетичного слова, яке зазвучало вільніше і сучасно, сміх також є істотним чинником сміливого реалістичного пізнання світу в романі [2, с. 464].

Функції пародії в романі пов'язані з виразом складної авторської позиції. Сатиричний пафос пародії служив виявленню духовної порожнечі і неспроможності суспільного життя, особливостей суспільної свідомості. Разом із тим уайльдівська пародія не обмежується сферою комічного, вона акцентувала зміну літературних жанрів і напрямків, активні естетичні пошуки письменника, вироблення нових принципів художнього зображення. Пародія в романі виконує і філософську функцію, переводячи читача від зовнішнього плану до вічних питань буття до розуміння сенсу «роману» самого життя.

Таким чином, в організації наративної структури роману у «Портреті Доріана Грея» Оскар Уайльд спирався на досягнення модернізму, але при цьому розробляв і нові стратегії розвитку жанру, відкритого дійсності, освоєнню різних родів і жанрів, осмисленню життя в широкому онтологічному сенсі. З'єднання різних типів і форм оповіді свідчить про активний пошук письменником реалістичних засобів осягнення світу і людини, про багатогранне розкриття життя, про становлення романних форм у літературі на початку ХІХ століття.

У створенні іронії Оскар Уайльд спирався на досвід модернізму, де іронія давала особливу свободу автору. Разом із тим письменник наповнює іронію новим реалістичним змістом, значно розширює форми і функції іронії, яка охоплює різні рівні твору. Іронічне освітлення в романі отримують деякі теми життя суспільства (виховання, стиль поведінки, розваги світської молоді, світські правила і ін.). Модернізм як настрій також є об'єктом уайльдівської іронії. Духовний стан богеминого суспільства, вся система відносин у ньому отримує реалістичний ракурс завдяки іронії. Іронія в романі Оскар Уайльд виконує різні функції: соціальну (виявлення сутності суспільних відносин), філософську (вираз філософського погляду на світ, концепції світу письменника), психологічну (розкриття моральних протиріч, духовного стану особистості і суспільства). Іронія є способом характеристики образів, динаміки сюжету, вираження авторської оцінки і поліфонії.

Поряд із макрорівнем (теми, мотиви, деталі, образи, сюжети та ін.) мікрорівні твори (фонетичний, лексичний, граматичний, синтаксичний) також пронизані уайльдівською іронією. Іронічний ефект створюється багато в чому завдяки поєднанню різних точок зору, їх перемиканню або порівнянню. Самоіронія автора, яка проявляється в переходах від «я» до «ми», допомагає розкрити деякі аспекти духовного стану епохи.

Пародія в романі Оскар Уайльд «Євгеній Онгін» має різні джерела (окремі літературні тексти, жанри, художні напрями, Біблія і ін.). Прийоми створення пародії в романі «Портрет Доріана Грея» відрізняються різноманітністю: використання літературних «масок», різні види стилізацій (літературних і біблійних текстів, «людських» документів – альбомні вірші, відтворення реальних діалогів та ін.); імена та прізвища, метонімії, авторські оцінки та ін. У структурі деяких персонажів закладений елемент пародії, що підсилює поліфонізм образів (Доріана, лорда Генрі та ін.)

Висновки. Наративні стратегії Оскара Уайльда відкривали нові можливості романного жанру, який, у свою чергу, служив відкриттю різноманіття реальної дійсності. Образ автора в романі «Портрет Доріана Грея», а відповідно, і його позиція представлені в динаміці, їхній рух було направлено до глибокого філософського осмислення життя і людини.

Форми художнього часу і простору в романі позбавлені статичності, оформлення і завершеності. Відкритість і динамізм просторово-часових форм твору відповідає широті і рухливості реального світу.

Відносини діалогізму й естетичної гри (риторичні форми оповіді, пропущені строфи, зміна ролей, перемикання точок зору, порушення читацьких очікувань та ін.) у системі «автор-читач» привели до скорочення дистанції між текстом і життям, до ефекту «множинності дзеркал» і залучення читацької активності до створення тексту нарівні з автором.

З'єднання об'єктивного і суб'єктивного типів розповіді надає роману «Портрет Доріана Грея» об'ємність зображення. Наявна психологізованість оповідних структур сприяє психологічному поглибленню художніх образів, їхній пластичності і поліфонізму.

Синтетичність роману Оскара Уайльда «Портрет Доріана Грея» проявляється в поєднанні елементів різних родів літератури (епосу, лірики, драми), різних жанрів і їхніх компонентів (літературних, фольклорних, біблійних) у «стильову багатовимірність» і «багатомовність» (М.М. Бахтін).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М.М. Эпос и роман (о методологии исследования романа). *М.М. Бахтин: Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Художественная литература, 1975. С. 447–483.
2. Вайльд О. Портрет Доріана Грея: роман: для ст. шк. віку , пер. з англ. та прим. Р. Доценка. Київ : Школа, 2009. 253 с.
3. Затонский Д.В. Европейский реализм XIX века : линии и лики. Київ : Наукова думка, 1984. 278 с.
4. Категории поэтики в смене литературных эпох. *Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания : Сб. статей*. Москва : Наследие, 1994. С. 3–38.
5. Лукач, Д. Теория романа Д. Лукач. *Новое литературное обозрение: НЛО*. № 9. 1994. С. 13–78.

А. Л. Штепа. Место художественных деталей в нарративной структуре романа. – Статья.

Аннотація. В статті аналізується місце художественних деталей в нарративній структурі роману. Установлено, що время и пространство в романе теряют определенность и завершенность, их формы возникают в динамике, прежде всего благодаря нарративным стратегиям. Оскар Уайльд закладывает в «даль свободного романа» динамизм и подвижность самого мира. В романе находим соединение нарративных форм, принадлежащих к разным родам литературы. Объективный рассказ о жизни персонажей дается в формах эпического повествования. Авторские лирические отступления, философские размышления, монологи героев основаны на закономерностях лирического рода литературы. Вместе с тем следует отметить присутствие в романе элементов драматизации. Некоторые сцены созданы в драматическом ключе. Соединение различных типов и форм повествования свидетельствует об активном поиске писателем реалистичных средств постижения мира и человека, о многогранном раскрытии жизни, о становлении романых форм в литературе в начале XIX века. Автор как бы внезапно начинает рассказ, выхватывает

«кусок из жизни» и так же внезапно обрывает рассказ, которое в фабульном отношении осталось незавершенным. За счет различных форм наррации писатель показывает действительность как нерасчлененный «поток», сотканный не только из реальных событий отдельных людей, но и из событий, касающихся всего общества, истории, культуры. Существенным является то, что автор воплощает в романе не только субъективное отношение к предмету или явлению, индивидуальную истину, но и особенности общественного сознания. С этим связаны многочисленные переходы повествования от «я» к «мы», к выражению определенной общей точки зрения (точек зрения), которая не всегда может совпадать с точкой зрения самого автора. Таким образом, не только пространственные, но и темпоральные параметры значительно раздвигают авторский дискурс в романе «Портрете Дориана Грея», предоставляя романного жанра большую широту по сравнению с модернизмом. Среди читающей публики в уайльдском романе оказались не только ценители литературы, но и самые разнообразные представители социума. Таким образом, через систему риторических форм, обращенных к читателям, Оскар Уайльд вступает в диалог со всем поколением, с обществом, с эпохой, с божественной жизнью.

Ключевые слова: Оскар Уайльд, модернизм, наррация, жанр, ирония.

A. Shtepa. The place of artistic details in the narrative structure of the novel. – Article.

Summary. The article considers the place of artistic details in the narrative structure of the novel. It is established that time and space in the novel lose certainty and completeness, their forms appear in the dynamics, primarily due to narrative strategies. Oscar Wilde lays in the “distance of a free novel” dynamism and mobility of the world itself. In the novel we find a combination of narrative forms belonging to different genres of literature. An objective story about the lives of the characters are given in the form of an epic story. Author’s lyrical digressions, philosophical reflections, monologues of heroes are based on laws of a lyrical kind of literature. However, it should be noted the presence in the novel of elements of dramatization. Some scenes are created in a dramatic way. The combination of different types and forms of narrative testifies to the writer’s active search for realistic means of comprehending the world and man, to the multifaceted disclosure of life, and to the formation of novel forms in literature at the beginning of the 19th century. The author seems to suddenly start the story, snatches a “piece of life” and just as suddenly breaks off the story, which in the plot is left unfinished. Due to various forms of narration, the writer shows reality as an indivisible “stream”, woven not only from the real events of individuals, but also from events that affect society, history, culture. It is essential that the author embodies in the novel not only the subjective attitude to the object or phenomenon, individual truth, but also the peculiarities of social consciousness. Numerous transitions of the narrative from “I” to “we” are connected with this, to the expression of a certain general point of view (points of view), which may not always coincide with the point of view of the author himself. Thus, not only spatial but also temporal parameters significantly push the author’s discourse in the novel “Portraits of Dorian Gray”, giving the novel genre a greater breadth compared to modernism. Among the readership in Wilde’s novel were not only connoisseurs of literature, but also a variety of society. Thus, through a system of rhetorical forms addressed to readers, Oscar Wilde enters into a dialogue with the whole generation, with society, with the era, with bohemian life.

Key words: Oscar Wilde, modernism, narration, genre, irony.

УДК 811.111

А. Л. Штена

аспірантка кафедри світової літератури

Полтавський педагогічний університет імені В. Г. Короленка

м. Полтава, Україна

ЯКІСТЬ ВИКЛАДАННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ СТУДЕНТАМ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. Стаття присвячена актуальній темі якості викладання майбутнім фахівцям з економіки дисципліни «Англійська мова за професійним спрямуванням». У статті аналізується якість результативного викладання англійської мови за професійним спрямуванням за допомогою нових професійно-орієнтованих технологій навчання. Автор доходить висновку, що саме під час перекладу економічних текстів не слід забувати про те, що лексика економічного спрямування має відповідну економічну термінологію та свою реальну предметність. Перспективами дослідження визначено розгляд питання, де використовуються інтерактивні методи навчання як переважачий фактор оптимізації процесу оволодіння студентами англійською мовою за професійним спрямуванням, що надає потенціал об’єднувати студентів на парних, індивідуальних та групових видах роботи. Якість освіти – штучний різновид, що відтворює усі складники і площини росту освіти як порядку. Важливим положен-